

Т.А. Грачыха (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава)

ЭКСПРЭСІЎНАЯ ЛЕКСІКА ВІЦЕБШЧЫНЫ Ў ВЫРАЖЭННІ МАРАЛЬНА-ДУХОЎНЫХ ПАВОДЗІН ЧАЛАВЕКА

Ключавыя словы: гаворкі Віцебшчыны, эмацыянальна-экспрэсіўная лексіка, маральна-духоўныя паводзіны, адмоўны аспект.

Лексічны склад паўночна-ўсходняга дыялекту, у які ўваходзяць гаворкі Віцебшчыны, характарызуецца не толькі стылістычна нейтральнай лексікай, але і стылістычна зніжанай, эмацыянальна-экспрэсіўнай. Паводзіны чалавека ў сям’і і грамадстве, узаемаадносіны паміж людзьмі павінны адпавядаць агульнапрынятым нормам. Станоўчыя маральна-духоўныя паводзіны чалавека заўсёды высока ацэньваліся народам, а негатыўныя асуджаліся, што і знайшло сваё адлюстраванне ў адпаведных лексемах. Мэта нашага даследавання – вызначыць асаблівасці лексікі эмацыянальна-экспрэсіўнага характару, якая адлюстроўвае маральна-духоўныя паводзіны чалавека ў сям’і і грамадстве. Разгледзім мікрагрупы дадзенага лексічнага пласта, якія ілюструюць адносіны да шлюбу, легкадумнасць, разбэшчанасць, ганарлівасць, непаслухмянасць. Рэгіянальны матэрыял быў сабраны і прааналізаваны на аснове дыялектных слоўнікаў Віцебшчыны [1–4].

Паколькі чалавецтва дзеліцца на жанчын і мужчын, то ўзаемаадносіны паміж імі заўсёды выклікалі цікавасць, пры гэтым ухваляліся прыстойныя паводзіны і асуджаліся непрыстойныя. Для выражэння гэтага негатыву ў гаворках Віцебшчыны бытуюць экспрэсіўна-афарбаваныя намінацыі з неадабральнай, асуджальнай, зневажальнай, абразлівай ацэнкай. Такія найменні адрасуюцца як жанчынам, так і мужчынам.

Так, мужчыну, які праяўляў нявернасць у адносінах да жонкі, з асуджэннем называлі **верціхвост** ‘мужчына легкадумных паводзінаў’: *Я яго добра знаю, ён рэдкі верціхвост.* (Швэплі Докш.) [1, с. 119]; **галаўнік** ‘бабнік; той, хто вельмі захапляецца жанчынамі’: *Гаварыла дачцэ: галаўнік ён, нешчаслівая з ім будзеш.* (Дубраўкі Пол.) [1, с. 139]; **пацягáка** ‘няверны муж’: *Не пашанцавала, папаўся нейкі пацягáка.* (Гілі Чаш.) [2, с. 129]; **бáхур** ‘любоўнік, распуснік’: *Суседава жонка з бáхурам гуляіць, пакуль мужыка німа.* (Мішкавічы Шум.) [1, с. 76].

У народзе груба і асуджальна ставіліся да распусных жанчын, якія разбуралі жыццё іншай сям’і. Словы для іх абазначэння маюць негатыўную канатацыю: **паталáха, паталáшына** ‘жанчына распусных, непрыстойных паводзін’: *Паталáху нейкую знайшоў, не пара яна яму.* (Янкі Докш.) [2, с. 122]; **прыблúдніца** ‘жанчына лёгкіх паводзін’: *Жыла ў нас тут прыблúдніца, мужыкі да яе заходзілі.* (Астроўна Беш.) [2, с. 184].

Трэба зазначыць, што і скасаванне шлюбу не падтрымлівалася ў грамадстве. Мужчыну называлі **развадзéнь** ‘мужчына, які скасаваў шлюб, развёўся з жонкай’: *Найшла сабе разваднэ́я, нічога не рóбіць.* (Камары Віц.) [2,

с. 220]; **разлўчнiк**: *Мая дачка выхадзiла замуж за разлўчнiка. Мы ўсёй сям'ёй процiў былі.* (Турлы Паст.) [2, с. 221]. Илюстрацыйны матэрыял указвае на некаторае спачуванне з боку людзей у адносінах да разведзеных па нейкіх прычынах жанчын: **развадўха** 'разведзеная, адзiнокая жанчына': *Развадўха ёсць, жыве каля леса, цяжыло ей: усё сама дзелаiць.* (Кузняцова Віц.) [2, с. 220]; **распускiнка** 'разведзеная жанчына': *Вось гэту бяры: няважна, што распускiнка, зато рабiць усё ўмее.* (Грышаны Віц.) [2, с. 226].

Неадабральна людзi ставiліся да нараджэння пазашлюбнага дзiцяцi, на Віцебшчыне яго называлi **прiнёсенка**: *Пасля вайны многа прiнёсенак нарадзiлася было.* (Кузняцова Віц.) [2, с.184]; **багдiнец**: *Нiна нарадзiла багдiнца ў дзеўках.* (Сакольнiкі Віц.) [1, с. 60]; **бахўр**: *Глядзi, не прынясi мне бахурi.* (Вярэнькi Паст.) [1, с. 76]; **бўнся, бўнсь, бўнсёр**: *Усе кажучь, што ён бўнсь.* (Выдрэя Лёзн.) [1, с. 103].

Незайздросным лiчылася жыццё прымака. Для абазначэння мужчыны, якога прынялі ў жончыну сям'ю, на Віцебшчыне бытуюць найменнi стылістычна нейтральныя, якiя могуць у пэўным кантэксце набываць стылістычна знiжаную афарбоўку: **прiмiака, прымiака, прымач, прыставён, прытыка**: *Даўней прымач сем гадоў цешчынага ката на вы зваў.* (Замошша Тал.); *Прымiака ўсё робiць у iх.* (Бярозаўка Докш.) [2, с.178]; *Прытыка ў iх толькi i робiць усё.* (Вялiкiя Дольцы Уш.) [2, с. 193]. Пашыраны таксама i такiя фразеалагiчныя звароты, як **пайсцi ў прымiакi, пайсцi ў прымкi, пайсцi ў прыстаўкi, прыстаць у прымы**: *Пойдзеш у прымкi, а тады глядзi з цешчыных рук хлеба кусок.* (Селiшча Арш.) [2, с. 97].

Неадабральна i абразлiва ў народзе называлi дзяўчат легкадумных, непрыстойных паводзiн. Напрыклад, **плiгаўка** 'маладая легкадумная дзяўчына': *Гэта плiгаўка школу яшчэ не кончыла, а ўжо на танцы лётае.* (Празарокi Глыб.) [2, с. 154]; **палўдзеўка** 'пра дзяўчыну непрыстойных паводзiн': *Верына дзеўка дамоў так позна варочаецца, як тая палўдзеўка.* (Драбаўшчына Глыб.); *Палўдзеўка – дрэнная дзяўчына, распусная.* (Гута Паст.) [2, с. 104]. Трэба адзначыць, што дадзеная лексема полiсемiчная i на ўсходзе Віцебшчыны мае нейтральнае значэнне ў абазначэннi дзяўчыны-падлетка: *Куды ей замуж, яна яшчэ палўдзеўка.* (Фiлiмонава Гар.) [2, с. 104]. У гаворках рэгіёна дзяўчынку-падлетка называлi па-рознаму: экспрэсiўна афарбаванай лексмай **пасiкаўка**: *Адны пасiкаўкi на танцы сабiраюцца ў клубе.* (Альхоўцы Шарк.) [2, с. 118], а таксама стылістычна нейтральным словам **падчачўрка**: *Добрая твая падчачўрка, ладная ды складная.* (Станiславова Дубр.) [2, с. 93]. Для абазначэння дзяўчынкi пятнаццацi гадоў пашыраны такiя вырыянтныя намінацii, як **петнастўка, петнацўка, пятнастка, петнастўка, пятностаўка**: *Петнастўкi за рукi ўзялiся i бягуць.* (Баяры Чаш.) [2, с. 142]. У той жа час гэтыя намінацii з'яўляюцца асуджальнымi для абазначэння жанчыны, якая маладзiцца, прыкладае ўсе намаганнi, каб молада выглядаць: *Петнастўка знайшлася, на танцы ёй загарэлася!* (Замачак Чаш.); *Петнацўку з сябе*

строіць! (Іванск Чаш.); *Пятностаўка знайшлася такая – бач, на танцы пайшла б ужо.* (Сабалі Чаш.) [2, с. 142].

У гаворках Віцебшчыны занатаваны экспрэсіўна афарбаваныя лексемны для абазначэння як ганарлівай, так і какетлівай, капрызнай, фарсістай дзяўчыны або жанчыны, зрэдку хлопца або мужчыны. Напрыклад, *магрэта* ‘ганарлівая дзяўчына ці жанчына’: *Выступае, бы магрэта, нос задраўшы.* (Смаляны Арш.); *Як прыехала з гораду, ходзіць па вёсцы, як тая магрэта.* (Стаўбцы Чаш.) [2, с. 14]; *гімора, гігімора* ‘ганарлівец, ганарліўка’: *Во ўжо гімора гэта дзеўка.* (Забалацце Арш.); *Які ён у вас гігімора!* (Ледневічы Сен.) [1, с. 151]; *гімора* ‘хвалько, задавака’: *Падумаеш гімора якая!* (Мішневічы Шум.) [3, с. 445]; *малімонтка* ‘какетка’: *Тут малімонтка такая была.* (Валынцы В.-Дзв.) [4, с. 25]; *малімонтка* ‘фарсістая дзяўчына ці жанчына, модніца’: *Дачка ейная такая малімонтка, адзіваіцца, як папугай.* (Дзёрнавічы, Мыкава В.-Дзв.) [2, с. 17]; *малідынка* ‘пераборлівая, капрызная жанчына’: *Глядзі, малідынка, адна не застанься.* (Замхава Глыб.) [2, с. 17].

Непаслухмянасць, разбэшчанасць дзяцей і моладзі асуджаліся ў народзе, былі непрымальнымі ў сям’і і грамадстве. У гаворках Віцебшчыны бытуюць наступныя дзеясловы: *разбазурэць* ‘стаць непаслухмяным, нахабным’: *Пляменнік зусім разбазурэў, бацьку не слухае.* (Полацк) [2, с. 219]; *разбэцацца* ‘распусціцца, стаць непаслухмяным’: *Зараз моладзь разбэцалася ўся.* (Варапаева Паст.) [2, с. 220]; *разбязурыць* ‘разбэспіць, разбалаваць’: *Разбязурыла малых, хутка на голаву сядуць.* (Мікалаёва Міёр.) [2, с. 220]; *развудрэць* ‘распусціцца, стаць непаслухмяным’: *У наш час вучні дужа развудрэлі.* (Кузьмянцы Віц.) [2, с. 220]. Таксама выкарыстоўваецца фразема *наверх лесу расці* ‘паводзіць сябе, ігнаруючы агульнапрынятыя правілы паводзін (пра дзіця)’: *А ён павэрх лесу расцець, нікога слухаць ні хочыць.* (Канашы Гар.) [2, с. 76].

Такім чынам, даследаванне рэгіянальнага матэрыялу паказала, што для гаворак Віцебшчыны характэрна арыгінальная, стылістычна зніжаная, экспрэсіўна афарбаваная лексіка, якая раскрывае адмоўны аспект маральна-этычных паводзін чалавека ў сям’і і грамадстве. Узаемаадносінны людзей паміж сабой, у тым ліку мужчын і жанчын, моладзі і дзяцей, патрабавалі станоўчых, прыстойных паводзін. Для абазначэння такіх негатыўных, непрыстойных маральна-духоўных паводзін, як нявернасць у сям’і, распушчанасць, разбэшчанасць, ганарлівасць, непаслухмянасць у народных гаворках узнікалі эмацыянальна-экспрэсіўныя лексемны і фраземы, якія асуджалі такія паводзіны.

Скарачэнні раёнаў

Арш. – Аршанскі, Беш. – Бешанковіцкі, В.-дзв. – Верхнядзвінскі, Віц. – Віцебскі, Гар. – Гарадоцкі, Глыб. – Глыбоцкі, Докш. – Докшыцкі, Дубр. – Дубровенскі, Лёзн. – Лёзненскі, Міёр. – Міёрскі, Паст. – Пастаўскі, Пол. – Полацкі, Сен. – Сенненскі, Тал. – Талачынскі, Уш. – Ушацкі, Чаш. – Чашніцкі, Шарк. – Шаркаўшчынскі, Шум. – Шумілінскі.

Літаратура

1. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2012. – Ч. 1. – 304 с.
2. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны: у 2 ч. / А.С. Дзядова (рэд.) [і інш.]. – Віцебск: УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2014. – Ч. 2. – 358 с.
3. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / Ю.Ф. Мацкевіч (рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – Т. 2. – 728 с.
4. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. / Ю. Ф. Мацкевіч (рэд.) [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – Т. 4. – 616 с.

К.А. Зайцава (Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава)

НАМІНАТЫЎНЫЯ ПРЫЯРЫТЭТЫ Ў РЭГІЯНАЛЬНАЙ ГІДРАНІМІІ

Ключавыя словы: гідронім, рэгіёнім, тапанімія, намінацыя, апелятыў.

Гідронімы, з’яўляючыся адным з архаічных класаў тапаніміі, ўяўляюць сабой каштоўную крыніцу інфармацыі пра гісторыю, побыт, ментальнасць народа. Гідронімы, што “прадстаўляюць адну з прыродных стыхій, трывала ўвайшлі ў культуру розных народаў, у тым ліку і славянскіх. Аграрная і бытавая магія старажытных славян была заснавана на шанаванні вады, зямлі і сонца як асновы жыцця чалавека. Рэліктамі старажытных міфалагічных ўяўленняў пра ўпарадкаванне свету і яго асноўныя духоўныя сілы з’яўляецца вера ў ачышчальную, цудатворную сілу вады, адкуль вада з’яўлялася і з’яўляецца неад’емнай часткай многіх іншых рытуалаў” [1, с. 55]. Актуальнасць даследавання гідранімнай лексікі прадиктавана наяўнасцю вялікай колькасці даследаванняў мовазнаўцамі (Т.М. Багаедава, Н.А. Багамольнікава, В.А. Жучкевіч, Р.М. Казлова, І.Л. Капылоў, А.І. Копач, В.П. Лемцюгова, Г.М. Мезенка, М.У. Міцкевіч, А.Ф. Рогалеў, Т.І. Сінкевіч, В.А. Шклярык, Н.Р. Якубук і інш.).

У дадзенай працы намі зроблена спроба вызначыць намінатыўныя прыярытэты ў гідраніміі Бешанковіцкага рэгіёна, які з’яўляецца часткай Беларускага Паўазер’я, які амываецца галоўнай воднай артэрыяй Усходняй Еўропы – ракой Заходня Дзвіна (старажытныя назвы *Бубон, Рубон, Рудон, Судон, Хесін, Эрыдан*). Згодна В.А. Жучкевічу, гідронім Дзвіна мае фінскае паходжанне са значэннем “ціхая, павольная” [2, с. 92–93].

Працэс намінацыі водных аб’ектаў часцей за ўсё адбываўся шляхам выдзялення ў кожнага з іх асаблівых другасных прыкмет (форма, памер, глыбіня, колер і інш.). Паводле характару і семантыкі ўтваральных асноў гідранімна інвентар Бешанковіччыны ўключае ў свой склад намінацыі апелятыўнага і анамастычнага паходжання. У сувязі з гэтым сярод усіх афіцыйных назваў водных аб’ектаў намі былі вылучаны наступныя прынцыпы намінацыі: